Kringla Heimsins

Hans Jacob Orning, Frans-Arne Stylegar, Christine Amadou, Thomas Reinertsen Berg, Harald Bøckman, Gunnhild Røthe og Tore Linné Eriksen tar oss mandager tilbake i historien.

ANNO

1652

I 1652 gikk representanter for Det hollandske oversjøiske handelskompaniet (VOC) i land på sørspissen av Afrika, der Atlanterhavet og Indiahavet møtes, og ga området navnet Kapp det gode håp. De ønsket seg en mellomstasjon på veien videre mot Asias silke og krydder, der de kunne få forsyninger og sette i land sjuke sjøfolk. Etter hvert begynte europeere å slå seg ned for å dyrke jorda og drive kvegoppdrett for å levere proviant. Men det sørvestlige hjørnet av Afrika var ikke så folketomt som nykommernes myter ville tilsi, og beitemarker og jaktområder blei tatt fra san-folk som hadde levd der i titusener av år og khoekhoe-folk i alle fall i 2000 år. Store deler av lokalbefolkninga måtte bøte med livet som følge av massakrer og epidemier.

Det var i den siste av de to folkegruppene Sara Baartman, denne artikkelens hovedperson, hadde sitt opphav. De blei kalt for «hottentotter» (de som stammer) av de nye koloniherrene. I Norge levde uttrykket lenge gjennom Thorbjørn Egners barnesanger, men det er et nedsettende uttrykk som ikke brukes i dag.

AD FONTES

«I have come to wretch you away – / away from the poking eyes / of the man-made monster / who lives in the dark / with clutches of imperialism / who dissects your body bit by bit / who likens your soul to that of Satan / and declares himself the ultimate god»

Utdrag fra «I've come to take you home», skrevet av den sørafrikanske poeten og aktivisten Diana Ferrus i 1998. Diktet var en tributt til Sara Baartman og blei et viktig bidrag til kampen for å hente hennes levninger tilbake fra Frankrike.

KOLONIALISME

Historien om Sara Baartman er et mørkt eksempel på hvordan svarte kropper har blitt utnyttet, kontrollert og avhumanisert.

Rasisme på utstilling

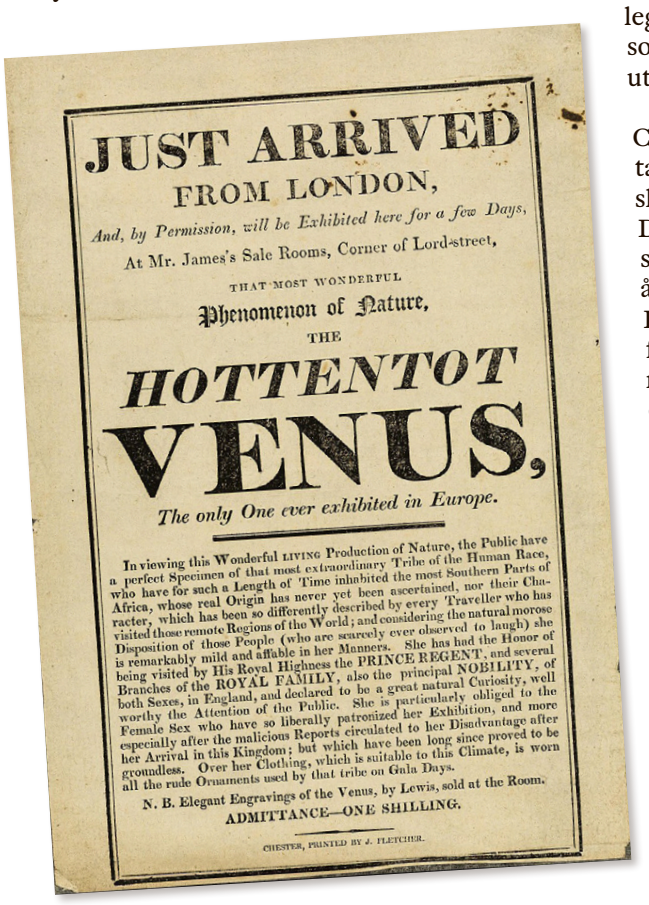
Rasistisk nedvurdering av afrikanere og seksualisert kvinneundertrykking har dype historiske røtter. Det er ikke mangel på eksempler på avhumanisering av svarte kropper, men mest kjent er nok historien til Sara Baartman, som tidlig på 1800-tallet blei vist fram i Europa under navnet «Hottentot Venus».

Fra landsbygda til Cape Town

Det foreligger ulike opplysninger om Sara Baartmans fødselsår, som trolig var sist på 1770-tallet. Hun vokste opp ved Camdeboo (Den grønne dalen) i det som i dag er Øst-Kapp-provinsen, der foreldrene arbeidet på Baartman-gården. De hørte til khoehoe-folket, som av de nye koloniherrene nedsettende blei kalt «hottentotter» (se Anno).

Baartmans navn på eget morsmål er ikke kjent, men i koloniarkivene blei hun registrert som Sara. Tidlig fikk hun tilnavnet Saartjie, eller «vesle-Sara», som fulgte henne resten av livet. Etter å ha blitt foreldreløs, blei hun nærmest på slavevilkår kjøpt av Pieter Cesars, som handlet på vegne av en av en europeisk rikmann i Cape Town. Deretter blei hun plassert i husholdet til broren, Hendrik Cesar. I storbyen hadde hun trolig tre svangerskap, men barna døde rett etter fødselen. I en periode levde hun i samboerskap med en nederlandsk soldat, som dro tilbake til hjemlandet da britene overtok Kapp-kolonien i 1806. Det var starten på britisk ekspansjon for å legge under seg hele det som i dagens Sør-Afrika utover på 1800-tallet.

«Interessen for hennes kropp forsvant ikke»

JUST ARRIVED
FROM LONDON,
And, by Permission, will be Exhibited here for a few Days,
At Mr. James's Sale Rooms, Corner of Lord-street,
THAT MOST WONDERFUL
Phenomenon of Nature,
THE
HOTTENTOT
VENUS,
The only One ever exhibited in Europe.

In viewing this Wonderful LIVING Production of Nature, the Public have a perfect Specimen of that most extraordinary Tribe of the Human Race, who have for such a Length of Time inhabited the most Southern Parts of Africa, whose real Origin has never yet been ascertained, nor their Character, which has been so differently described by every Traveller who has visited those remote Regions of the World; and considering the natural morose Disposition of those People (who are scarcely ever observed to laugh) she is remarkably mild and affable in her Manners. She has had the Honor of being visited by His Royal Highness the PRINCE REGENT, and several Branches of the ROYAL FAMILY, also the principal NOBILITY, of both Sexes, in England, and declared to be a great natural Curiosity, well worthy the Attention of the Public. She is particularly obliged to the Female Sex who have so liberally patronized her Exhibition, and more especially after the malicious Reports circulated to her Disadvantage after her Arrival in this Kingdom; but which have been long since proved to be groundless. Over her Clothing, which is suitable to this Climate, is worn all the rude Ornaments used by that tribe on Gala Days.

N. B. Elegant Engravings of the Venus, by Lewis, sold at the Room.

ADMITTANCE—ONE SHILLING.

CHESTER, PRINTED BY J. FLETCHER.

I Cape Town kom Cesarfamilien i kontakt med en britisk skipslege, Alexander Dunlop, som så for seg at det var penger å tjene på å hente Baartman til Europa for å bli vist fram mot betaling som en eksotisk kuriositet på «freak-shows». Han hadde særlig i tankene et av khoekhoe-kvinnenes fysiske særpreg: et stort bakparti med større fettansamlinger enn det som var vanlig blant europeere. Det var på denne tida ikke så uvanlig å stille ut afrikanere, som ofte blei sett på som et mellomledd mellom aper og mennesker, omtalt som usiviliserte og hyperseksuelle barbarer fra ytterkantene av det framvoksende britiske imperiet. Da hadde den svenske naturforskeren Carl von Linné allerede klassifisert khoekhoe-folket som et monster, eller *homo sapiens monstrous*.

«Hottentot Venus»

Hendrik Cesar fulgte med til London, og sammen med Alexander Dunlop fant de opp scenenavnet «Hottentot Venus», som blei brukt i annonser og plakater for å lokke tilskuere – blant dem flere medlemmer av kongehuset – til de første framvisningene ved Piccadilly Circus i London. Helst ønsket de at hun skulle opptre helt naken, men det gikk hun ikke med på. Isteden var hun ikledd et tettsittende antrekk i hudfarge og utstyrt med dyreskinn og ansiktsmaling, og på scenen og på scenen blei hun kommandert til å bevege seg fram og tilbake i det som likna på et bur, gjøre noen dansetrinn og røyke pipe. Tilnavnet Venus, etter den romerske gudinnen for kjærlighet og fruktbarhet, viste til ei blanding av det eksotiske og erotiske. I tillegg til å være tilskuere som møtte Baartman med fascinasjon, avsky og latterliggjøring, kunne briter med god råd bestille private visninger der hennes kropp kunne berøres med en stokk eller med hendene.

Solgt som et dyr

Slaverimotstandere tok Baartmans sak til retten, men domstolene mente de forelå en skriftlig kontrakt, enda hun verken kunne lese eller skrive. Rettsaka ga økt publisitet og turneer rundt om i England og Irland. Ifølge kirkebøkene i Manchester blei hun døpt i Manchester 1.desember 1811, og gitt det engelske navnet Sarah (med h).

Men etter hvert forsvant nyhetens interesse i England, og i

FOTO: MARY EVANS PICTURE LIBRARY, NTB

LIV TIL SKUE: Etter å ha blitt foreldreløs, blei Sara Baartman solgt på slavevilkår. På scenen ble hun gjerne utstyrt med dyreskinn og ansiktsmaling.

september av 1814 blei Baartman solgt videre til en franskmann som var kjent for å temme dyr og vise dem fram på sirkus og i dyrehager. Her blei «La Vénus hottentote» en attraksjon i ei utstilling som også kunne by på en baby-flodhest.

Cuviers hevn

Oppholdet i Paris bar enda sterkere preg av fattigdom, fornedring og sjukdom, kanskje også med innslag av alkoholisme og seksuelt misbruk. Hun døde nedbrutt i desember 1815, men interessen for hennes kropp forsvant ikke. Datidas fremste forsker og pioner innafor komparativ anatomi og fossilstudier, George Cuvier, hadde allerede interessert seg for khoekhoe-folk, og var særlig interessert i å finne ut om hvordan deres kjønnsorganer og seksualitet skilte seg ut også fra andre afrikanere. Det er dette som nå betegnes som etno-pornografi.

Sara Baartman motsatte seg bestemt Cuviers prosjekt, men han tok sin hevn etter hennes død gjennom å dissekere kroppen hennes. Først foretok han en gipsavstøpning i helfigur, som blei malt i hennes kroppsfarge. Deretter fjerna han hennes hjerne og genitalier, som så blei oppbevart i glassbeholdere. Etter at resten av kroppen blei kokt og skrapt vekk, sto knoklene tilbake og satt sammen til et skjelett. I sin fyldige studie fra 1817, som seinere blei en del av et naturhistorisk verk i fem bind, konkluderte Cuvier med at khoekhoe-folk måtte plasseres nærmere aper enn mennesker. Han viste ikke bare til hjerne og genitalier, men også til ører han mente minnet om en orangutang.

Sammen med en gipsavstøpning i helfigur, blei Baartmans levninger stilt ut i et naturhistorisk museum som seinere er kjent som Musée de l'Homme i Paris. De var også attraksjoner under verdensutstillinger i Paris i 1889 og 1937, som samla millioner av tilskuere. Det var ikke før i 1974 at denne samlinga blei flyttet til museets lager.

Et forsøk på oppreisning

Som vi skal se (i sideteksten), er alt nå tilbakeført til hjemlandet, som et ledd i kravene om å returnere kunst og menneskelige levninger fra kolonimaktene. Håpet er at dette vil gi Sara Baartman den verdigheten hun blei fratatt i sine siste leveår, og gjøre henne til et symbol på motstand mot rasisme og kolonialisme.

Tore Linné Eriksen
Historiker, faglitterær forfatter og professor emeritus i utviklingsstudier, OsloMet
toreeri@oslomet.no

ENDELIG HVILE: Levningene til Sara Baartman ble utlevert til Sør-Afrika i 2002. FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

KOLONIALISME

Etterlivet

Da det sørafrikanske apartheidsystemet gikk over i historien i 1994, tok den nyvalgte presidenten, Nelson Mandela, et initiativ for å tilbakeføre Sara Baartmans levninger fra et museum i Paris. Men franske myndigheter stritta imot i det lengste, og var redde for at dette skulle skape presedens og krav fra andre afrikanske stater. Men til slutt blei det diplomatiske og juridiske presset for stort, og en egen lov om utlevering blei vedtatt i 2002. Deretter blei gipsavstøpninga, skjelettet, hjernen og genitaliene ført til hennes hjemsted nær Hankey i Øst-Kapp-provinsen. 9. august, som både er den sørafrikanske kvinnedagen og den internasjonale urfolksdagen, blei det avholdt en statlig seremoni med direkte tv-overføring av både kirkelige og khoekhoe-tradisjonelle begravelsesritualer.

Det er mange spor etter Sara Baartman i dagens sørafrikanske samfunn. Både skoler og kommuner bærer hennes navn, og det samme gjør et nasjonalt krisesenter for voldsutsatte kvinner og barn og et nasjonalt minnesenter viet både hennes ære og khoekhoe- og sanfolks historie. Som et ledd i akademisk avkolonisering, døpte University of Cape Town i 2018 in aula til Sara Baartman Hall. Det avholdes stadig konferanser og skrives avhandlinger, og hun minnes i skuespill, operaer, skjønnlitteratur og skulpturer. På flere strømmetjenester er det også mulig å se «The Life and Times of Sara Baartman» (1998) av den sørafrikanske regissøren Zola Maseko. Også internasjonalt får Sara Baartman økt oppmerksomhet, ikke minst blant feminister og akademikere innafor antropologi, rasisme- og kjønnsforskning.

Ny forskning og nye biografier kaster lys over oppvekst på landsbygda og de mange åra i Cape Town før hun blei gjort til et utstillingsobjekt i Europa mot slutten av livet, sjøl om hennes egen stemme fortsatt mangler. I den rike litteraturen finner vi blant annet Clifton Crais og Pamela Sully: «Sara Baartman and the Hottentot Venus. A ghost story and a biography» (2009) og Rachel Holmes: «The Hottentot Venus. The life and death of Sarah Baartman» (ny utg. 2020).

Tore Linné Eriksen